

Danuta Pluta-Wojciechowska, *Zaburzenia czynności prymarnych i artykulacji. Podstawy postępowania logopedycznego*, wyd. IV, Ergo-Sum, Bytom 2022

Najnowsze, czwarte wydanie monografii *Zaburzenia czynności prymarnych i artykulacji. Podstawy postępowania logopedycznego* jest poprawioną i rozszerzoną o nowe analizy, dotyczące podjętego w monografii tematu, lekturą obowiązkową każdego logopedy. Poprzednie wydania zostały zrecenzowane przez M. Michalika¹ oraz B. Sambor².

Opracowanie odnosi się do czynności prymarnych, innymi słowy: funkcji biologicznych, odbywających się w przestrzeni ustno-twarzowej, które stanowią swoisty fundament artykulacji. Autorka nazywa je „doświadczeniami prototypowymi kompleksu orofacjalnego”, a zarazem „biomechaniczną bazą artykulacji”.

Termin *czynności prymarne* oznacza aktywności kompleksu orofacjalnego, względem których sekundarnie rozwija się mowa. Czynności te, za Autorką, są następujące:

- odruchowe reakcje oralne;
- oddychanie fizjologiczne oraz oddychanie podczas zwiększonego wysiłku fizycznego;
- przyjmowanie pokarmów i picie;
- sensoryka orofacjalna, czyli: 1. odczuwanie w jamie ustnej takich doznań, jak faktura, smak i temperatura pokarmów oraz cech różnych innych przedmiotów wkładanych do jamy ustnej, czyli sensoryka jamy ustnej, ale także 2. odczuwanie wrażeń zmysłowych na powierzchni twarzy;
- układanie głowy podczas snu, leżenia, siedzenia, chodzenia, noszenia małego dziecka na rękach i karmienia;
- autostymulacja, autobadanie, autoeksperymentowanie i autozabawy orofacjalne;
- mimika;
- czynności o charakterze fizjologicznym, często odruchowe, np. ziewanie, kasłanie, chrapanie, kichanie, czkawka;
- uruchamiane w toku rozwoju (u niektórych dzieci) niekorzystne nawyki dotyczące narządu żucia, czyli tzw. parafunkcje, a w moim ujęciu niepokarmowe ssanie, niepokarmowe obgryzanie;
- wyrażanie uczuć, np. uśmiech, pocałunek, którego rodowodu należy szukać w czynnościach pokarmowych.

¹ M. Michalik, 2017, Rec. Danuta Pluta-Wojciechowska, *Zaburzenia czynności prymarnych i artykulacji. Podstawy postępowania logopedycznego*, Wyd. Ergo Sum, Bytom 2013, „Logopedia”, 46, s. 427–429.

² B. Sambor, 2015, Recenzja książki Danuty Pluty-Wojciechowskiej *Zaburzenia czynności prymarnych i artykulacji Podstawy postępowania logopedycznego* Bytom, Wydawnictwo Ergo-Sum, 2013, [w:] *Diagnoza i terapia zaburzeń realizacji fonemów*, Katowice, s. 271–276.

Nie bez powodu zamieściłam listę wszystkich czynności prymarnych w ujęciu D. Pluty-Wojciechowskiej. Wiele opracowań logopedycznych redukuje czynności prymarne do: oddychania, pozycji spoczynkowej języka i wzorca polykania. Tymczasem Autorka wyraźnie zaznacza inne, jakże liczne, funkcje przestrzeni ustno-twarzowej, które wpływają na konstruowanie się biomechanicznej bazy artykulacji. Wprawdzie cytat: „Od oddychania i jedzenia do mówienia” podkreśla szczególnie ważne pierwsze doświadczenia sensomotoryczne w zakresie oddychania i jedzenia; jest to jednak jedynie fragment tego, co dotyczy biologicznych doświadczeń orofacjalnych wpływających na obraz artykulacji, czynników patogennych i warunków anatomiczno-czynnościowych w przebiegu wszystkich wymienionych czynnościach prymarnych.

W najnowszym wydaniu monografii znajdujemy fragmenty nowe oraz uaktualnione:

- zrewidowane porównanie ścieżek rozwoju, zaangażowanych w drodze od krzyku do głóski w wyrazie; ścieżki te zostały przedstawione w formie charakterystycznej dla Autorki, czyli klarownej tabeli krzyżowej, przedstawiającej przebieg wybranych procesów;
- najważniejsze układy i pozycje narządów przestrzeni ustno-twarzowo-gardłowej, nazywane przez autorkę „strategicznymi”, z podkreśleniem szczególnej roli języka w czynnościach prymarnych i sekundarnej, czyli mowy;
- propozycję typologii dysfunkcji polykania dojrzałego (a w niej: międzywargowe/interlabialne, międzyzębowe/interdentalne, przyzębowe/addentalne, dorsalne, zadziąsłowe/postalweolarnie), ze wskazaniem kierunku badań nad dysfunkcjami polykania, związanymi ze stanem anatomicznym narządu żucia;
- zagadnienie śródwymawieniowej pozycji języka (ang. *Inter-Speech Posture*), a dokładnie o propozycję D. Pluty-Wojciechowskiej i B. Sambor³ „śródwymawieniowej pozycji narządów mowy”, charakterystycznej dla danego systemu fonetyczno-fonologicznego,
- porównanie siedmioetapowej Strategicznej Metody Usprawniania Realizacji Fonemów (SMURF) z tradycyjną trzyetapową terapią logopedyczną.

We *Wstępie* Autorka przedstawia zagadnienia związane z mową jako czynnością sekundarną zespołu ustno-twarzowego w ujęciu kognitywnym oraz realizację fonemów jako czynność sekundarną względem wymienionych czynności prymarnych, które odbywają się w przestrzeni orofacjalnej. Takie ujęcie tematu doprowadziło do zaproponowania dziedziny logopedii, koncentrującej się na zaburzeniach realizacji fonemów uwarunkowanych obwodowo, o nazwie *orofacjologopedia*.

W rozdziale I, pt.: *Mowa jako czynność sekundarna zespołu ustno-twarzowego*, możemy się zapoznać z charakterystyką czynności biologicznych, które D. Pluta-Wojciechowska w ujęciu logopedycznym od lat nazywa prymarnymi. Proces docierania jednostki do mowy oraz związki pomiędzy funkcjami biologicznymi i artykulacją w zespole ustno-twarzowym przedstawiono w odniesieniu do ortodoncji i ewolucyjnych zmian morfologicznych narządów, które są odpowiedzialne za mowę. Przy użyciu metafory *drogi* Autorka przybliżyła krzyżowanie się *ścieżek* rozwoju psychomotorycznego, w którym obowiązują fizjologiczna chronologia i sieci licznych powiązań – wspólnie tworzących system z czynnościami prymarnymi i sekundarną. Omówiła także temat *prototypowości* doświadczeń orofacjalnych w przebiegu czynności prymarnych, które stanowią bazę dla rozwoju mowy. Owa prototypowość uzasadniona jest tym, że nie ma osobnego układu kostno-mięśniowo-nerwowego dla artykulacji, w związku z czym dochodzi do wykorzystania niektórych doświadczeń, pozycji, ruchów i układów tego obszaru w mówieniu. Autorka wskazuje prototypowe doświadczenia orofacjalne już z okresu płodowego jako jeden z czynników determinujących późniejszy rozwój mowy.

W kolejnym rozdziale o *Budowie i rozwoju zespołu ustno-twarzowego w normie* przedstawiono zostały anatomia i funkcja, rozwój i zaburzenia oraz model rozwoju twarzy oraz narządu żucia

³ D. Pluta-Wojciechowska, B. Sambor, 2017, *Pomiędzy słowem, frazą i zdaniem, czyli o pozycji Inter-Speech w normie i patologii*, [w:] *Współczesne tendencje w diagnostyce i terapii logopedycznej*, red. D. Pluta-Wojciechowska, B. Sambor, Gdańsk, s. 169–189.

od okresu prenatalnego, przez noworodkowy i niemowlęcy, poniemowlęcy, przedszkolny do okresu szkolnego. To część monografii, w której D. Pluta-Wojciechowska przedstawiła kluczowe dla logopedii zagadnienia z zakresu: anatomii, ortodoncji, neonatologii, pediatrii i fizjoterapii.

Rozdział III poświęcono *Zaburzonemu modelowi rozwoju czynności prymarnych w ontogenezie*. Zostały wymienione dysfunkcje i parafunkcje obszaru ustno-twarzowego oraz ich konsekwencje dla *struktury i funkcji* przestrzeni orofacjalnej. Autorka scharakteryzowała dysfunkcje: oddychania, przyjmowania pokarmów i picia oraz przedstawiła autorską typologię połykania, o której już była mowa wcześniej.

Relacje pomiędzy czynnościami prymarnymi a artykulacją omówiono w rozdziale IV: *Czynności prymarne a artykulacja. Propozycja analizy*. Nawiązując do aspektu prototypów biomechanicznych kompleksu ustno-twarzowego, układów, pozycji i ruchów narządów tegoż kompleksu, D. Pluta-Wojciechowska wskazała tendencje przemian, jak i autorskie kryteria opisu spółgłosek (ze względu na cztery kategorie fonetyczne: lokację, modalność, sonantyczność oraz rezonansowość, co – analogicznie – w przypadku zaburzeń funkcjonuje jako: dyslokacja, dysmodalność, dysrezonansowość i dyssonantyczność) oraz tzw. niepisane zasady polskiego systemu fonetyczno-fonologicznego. Zestawiono również ruchy wykonywane przez poszczególne narządy zespołu orofacjalnego w czasie czynności artykulacyjnych i pokarmowych.

Rozdział V, o tytule: *O dyslalii. Propozycja analizy*, stanowi przegląd typologii dyslalii, w którym Autorka krytycznie spogląda na różne sposoby definiowania i wyznaczania przedmiotu oraz kierunków diagnozy i terapii zaburzeń realizacji fonemów. Wśród typologii D. Pluta-Wojciechowska przyjrzała się tym o charakterze: deskrypcyjnym, eksplikacyjnym i aplikacyjnym. Tabelaryczna prezentacja mechanizmu wybranych zaburzeń realizacji fonemów poprzedziła charakterystyki dyslalii anatomicznej, funkcjonalnej i słuchowej oraz autorską typologię dyslalii ze względu na: formy, strukturę zbioru i złożoność czynników patogennych i miejsce defektu anatomicznego. Autorka ustaliła ogólne tendencje strategii kompensacyjnych czynności prymarnych i sekundarnych z podkreśleniem tego, iż te kompensacje ze sobą korespondują.

W rozdziale VI Autorka przedstawiła badania własne nad zaburzeniami ustnej fazy połykania, oddychania i artykulacji, które osobiście przeprowadziła na 64 uczestnikach w wieku 4–30 lat, w tym 24 z rozszczepem podniebienia i 40 bez rozszczepu podniebienia. Wyróżniła *triadę objawów orofacjalnych*, a wśród nich: oddech, pozycję spoczynkową języka i zamknięcie warg. Na podstawie wyników Badaczka opracowała model rozwoju czynności prymarnych, który kształtuje się równoległe z modelem progresji fonetycznej. Co może zaskoczyć czytelnika, to przedstawienie owych wyników badań na pięciu stronach, z 293 stron całej monografii. Przy bardzo rozbudowanej – i nie mniej ważnej – części teoretycznej część praktyków mogłaby mieć nadzieję na bardziej wnikliwy opis metodyki badań w tej części monografii. Metodyka ta została szeroko opisana w kolejnej książce „dyslalicznego tryptyku”⁴ Autorki, czyli *Dyslalii obwodowej*...⁵.

To, co D. Pluta-Wojciechowska nazywa *terapią czynności prymarnych*, w literaturze międzynarodowej funkcjonuje również jako *terapia miofunkcjonalna* (ang. *orofacial myofunctional therapy*) oraz *miologia orofacjalna* (ang. *orofacial myology*)⁶. W polskiej literaturze przedmiotu częściej spotyka się stosowanie nazwy *terapia miofunkcjonalna*. Autorka w kontekście terapii czynności prymarnych i artykulacji wprowadziła do polskiej logopedii również inne terminy, bazujące na nomenklaturze językoznawstwa kognitywnego, ortodoncji i fizjoterapii, m.in.: *doświadczenia prototypowe kompleksu orofacjalnego / przestrzeni ustno-twarzowej, biomechaniczna baza artykulacji*,

⁴ Z recenzji wydawniczej M. Michalika monografii D. Pluty-Wojciechowskiej, *Efektywność terapii dyslalii. Logopedyczno-lingwistyczna analiza wyników badań*, Katowice 2019.

⁵ D. Pluta-Wojciechowska, 2019, *Dyslalia obwodowa. Diagnoza i terapii wybranych form zaburzeń*, Bytom.

⁶ K. Gatto, 2016, *Understanding the orofacial complex*, Denver; S. Saccomanno, L. Paskay, 2020, *New Trends in Myofunctional Therapy: Occlusion, Muscles and Posture*, Milano.

pozycja wertykalno-horyzontalna języka, kategoria radialna w przypadku zaburzeń realizacji fonemów oraz – nadmieniona nazwa specjalności logopedycznej – *orofacjologopedia*. Część dotychczas zaproponowanych przez Badaczkę terminów przyjęła się do logopedycznego uzusu. Wśród nich wymienić można *czynności prymarne* czy też *biomechaniczną bazę artykulacji*. Czas natomiast pokaże, czy np. *orofacjologopedia* będzie równie entuzjastycznie przyjęta przez środowisko teoretyków i praktyków sztuki logopedycznej.

W publikacji dużą przejrzystość zapewniają liczne tabele, przedstawiające w sposób zwięzły i przejrzysty relacje, równoległość rozwoju oraz zaburzeń czynności prymarnych i artykulacyjnych.

Autorka bardzo szeroko omawia kwestie anatomiczno–czynnościowe, związane z kompleksem orofacjalnym i wspomina przy tym potrzebę spojrzenia holistycznego na pacjenta. Temat zależności pracy układu orofacjalnego od pozostałych (powiązanych z nim) elementów taśm anatomicznych wymaga bardzo wyraźnego podkreślenia w środowisku logopedycznym. Nadal bowiem w terapii pokutuje oddzielenie przestrzeni ustno-twarzowej od pozostałych części ciała i izolowana praca na wybranych częściach twarzy lub jamy ustnej – w oderwaniu od pracy na mięśniach głowy szyi czy tułowia. Oczywiście nie jest powiedziane, że logopeda powinien nimi wszystkimi się zajmować, ale winien znać powiązania kompleksu ustno-twarzowego z dalszymi częściami ciała i wiedzieć, że fizjoterapeuta i/lub osteopata w takich przypadkach jest niezbędnym członkiem zespołu terapeutycznego dla uzyskania efektywności terapii logopedycznej.

Publikacja ta jest unikalna w literaturze logopedycznej z uwagi na choćby szczegółowy opis przebiegu czynności biologicznych, odbywających się w kompleksie orofacjalnym, oraz analogii do przebiegu czynności artykulacyjnych. Można by powiedzieć nie tylko o analogii, ale o determinizmie, ponieważ prototypowe (prymarne) doświadczenia orofacjalne wręcz warunkują następujące po nich (sekundarne) w tejże przestrzeni. Przeprowadzone w 2013 roku badania Autorki były jednymi z pierwszych tego rodzaju w Polsce i przyczyniły się do pogłębionego spojrzenia na zaburzenia realizacji fonemów uwarunkowane obwodowo, a zwłaszcza ich terapię. Wyniki zrewidowały zarówno teoretyczne ujęcie dyslalii obwodowej, procedury i narzędzia diagnostyczne w przypadku wad wymowy, jak i sposób programowania postępowania logopedycznego w przypadku ich wystąpienia.

Monografia ta jest lekturą aktualizującą i systematyzującą wiedzę na temat motoryki składowych kompleksu ustno-twarzowego w wykonywaniu czynności biologicznych oraz artykulacji, a zwłaszcza równoległości rozwoju i zaburzeń czynności prymarnych i mowy. Wyznacza przy tym kierunki przyszłych badań, jak również strategicznej terapii logopedycznej w przypadku zaburzeń realizacji fonemów o etiologii obwodowej. Jest jednocześnie przyczynkiem do prowadzenia badań w tematyce czynności biologicznych zespołu orofacjalnego i – rozwojowo następujących po nich – artykulacyjnych.

mgr Paulina Krzeszewska
Instytut Językoznawstwa
Uniwersytet Śląski